

overheerst het Brabantse perspectief. Zetelend op het Binnenhof was de Raad van Brabant naar zijn organisatie, samenstelling en werkwijze echter bovenal een Haags college, ingebed in de bureaucratische, juridische en politieke cultuur van het regeringscentrum van de Republiek. Die dimensie komt onvoldoende tot zijn recht. De Hollandse praktijk in criminele zaken kan mogelijk uit de aanwezigheid van Hollandse advocaten en procureurs worden verklaard. Van belang lijkt in dit verband vooral onderzoek naar de juistheid van het impliciete verwijt dat de Raad van Brabant functioneerde of ging functioneren als instrument van vreemde overheersing. Nader onderzoek naar de benoeming van leden en personeel van de Raad en de werking van het officie-fiscaal kan daarover wellicht meer helderheid verschaffen.

L. van Poelgeest

P. Visser, *Broeders in de geest. De doopsgezinde bijdragen van Dierick en Jan Philipsz. Schabaelje tot de Nederlandse stichtelijke literatuur in de zeventiende eeuw* (Deventer Studiën VII; 2 dln., Deventer: Sub Rosa, 1988, I tekst 466 blz., II noten, bijlagen, literaturopgave, register 469 blz., f64,-, ISBN 90 70591 25 1).

De naam Schabaelje zal vermoedelijk in Amerika meer herkenning oproepen dan in Nederland. De dichtende en schrijvende zeventiende-eeuwse broers Dierick en Jan Philipsz. Schabaelje zijn hier vergeten, hun werk is overschaduwd door meer begaafde tijdgenoten en uit de mode geraakt. Maar onder de Amish en andere zeer traditionele en streng gelovige groepen met een doperse achtergrond in Amerika bestaat blijkens recente herdrukken van oude Duitse en Engelse vertalingen nog steeds belangstelling voor Jans stichtelijke bestseller uit 1635, *De Lusthof des Gemoets*.

Zeeuwen van Vlaamse afkomst, trokken beide broers op jeugdige leeftijd naar Amsterdam, waar ze hun molenaarscarrière succesrijk continueerden. Dierick overleed, dertig jaar oud, in 1622. Zijn iets jongere broer Jan trok twee jaar later naar Alkmaar, waar hij enige tijd voorganger bij de doopsgezinden was; later vestigde hij zich opnieuw in Amsterdam, waar hij werkzaam was als schrijver, uitgever, boekhandelaar en armverzorger van de doopsgezinden. Hij overleed in 1656.

Het literair debuut van beide broers vond gezamenlijk plaats, nog voor hun verhuizing naar Amsterdam, met de uitgave van een collectie stichtelijke liederen *Het Walchers Liedeboeck* (1611). Dierick schreef in de jaren 1614-1616 enkele toneelstukken en een tractaat, rederijkerswerk met een actuele tendens dat sympathie voor de remonstranten verraadt. Jans oeuvre, over een groter aantal jaren tot stand gekomen, was omvangrijker; het bezat een voornamelijk didactisch-stichtelijk karakter: geestelijke liederen, bijbelse emblematiek en de reeds genoemde *Lusthof* een pelgrimsreis door de gewijde en ongewijde geschiedenis die tientallen herdrukken beleefde.

Voor neerlandistisch onderzoek dat oudere literaire uitingen in een breder cultuurhistorisch perspectief wil plaatsen, vormen de Schabaeljes en hun werk dus een geschikt object. Hun doopsgezinde context versterkt hun aantrekkelijkheid. Want die biedt de mogelijkheid via hen het doperse element in de Nederlandse literatuurgeschiedenis op te speuren.

Van de pluriforme zeventiende-eeuwse doperse wereld verschaft Visser een met veel details en onderscheidingen ingekleurd panorama. Beide Schabaeljes vinden daarin hun overigens ietwat verschillende plaats. Diericks werk toont een polemische betrokkenheid bij actuele

theologisch-politieke twistpunten onder de dominante gereformeerden. Zijn broer Jan blijkt een Vredestadsburger te zijn geweest, aanhanger van een met de gereformeerde beweging van de nadere reformatie wel enigszins vergelijkbare mystiek-ascetische stroming binnen de Waterlandse richting onder de toenmalige doopsgezinden. Zijn denken bouwde voort op voor-reformato-ri-sche tradities en bezat allerlei raakpunten met doperse en diverse andere eigentijdse mystieke en piëtistische stromingen. De receptie van zijn werk wijst ook op een bredere dan specifiek doperse belangstellingskring. Enige voorzichtigheid lijkt dus gewenst wanneer met behulp van het werk van de Schabaeljes gezocht wordt naar het 'dopers-eigene': er bestond toentertijd kennelijk een religieus substraat dat zich met allerlei kerkelijke en seclarische richtingen liet verbinden.

Visser heeft een interessante en belangrijke verkenningstocht in het land van de religieuze gebruiksliteratuur ondernomen, die van allerlei oplevert voor een reeks van deelreinen van de zeventiende-eeuwse cultuurgeschiedenis. Misschien zelfs wel een beetje al te veel oplevert, want dissertaties van deze omvang, waarin annotatie en bijlagen de niet direct geserreerd geschreven tekst in omvang nog overtreffen, moesten maar niet gewoon worden.

G. J. Schutte

F. A. van Lieburg, *De nadere reformatie in Utrecht ten tijde van Voetius. Sporen in de gereformeerde kerkeraadsacta* (Rotterdam: Lindenberg, 1989, 172 blz., f34,90, ISBN 90 70355 18 3).

De reformatie van de zestiende eeuw, bevestigd door de synode van Dordrecht 1618-1619, had leer, inrichting en organisatie van de kerk in de Nederlanden hervormd. Naar het oordeel van veel zeventiende-eeuwse kerkleden diende dit opgevolgd en verdiept te worden door een reformatie van de christelijke levenswandel. De christen kenmerkt zich door een ernstige, persoonlijke vroomheid, die zich vanzelfsprekend uit zal in een dankbaar aan de dienst van God gewijd levensgedrag dat uiteraard het stempel van strikte gehoorzaamheid aan zijn wet zal vertonen. Deze reformatie van de levenswandel — individueel zowel als collectief — is dus zowel blijk van als middel tot persoonlijke geloofsovergave en bekering.

Het programma van deze beweging van de 'nadere reformatie' is uit diverse contemporaine geschriften goed bekend. Werking en effect ervan in de praktijk is veel minder verkend. Van Lieburg beschrijft die, aan de hand van de lokale kerkeraadsacta, voor de stad Utrecht, met name in het derde kwart van de zeventiende eeuw. Utrecht was een brandpunt van de beweging, niet het minst door de invloed van Voetius.

De Utrechtse kerkeraad legde zijn streven in die jaren vast in een reeks programmatische besluiten en bevestigde het in zijn handelingen. Het ideaal was alomvattend: de reformatie van het gehele maatschappelijke gedragspatroon. De realisering daarvan kende een tweeledige aanpak: vanuit en door de kerk zelf en tevens van overheidswege. Door prediking, catechese en tucht diende de christelijke levenswandel van de kerkleden versterkt te worden, maar tegelijkertijd moest de overheid door voorschriften en bepalingen dit kerkelijk offensief ondersteunen. In zondagsviering, kerkgang, geordend gezinsleven en openbaar gedrag diende het christelijk gehalte van de samenleving publiek zichtbaar te worden, zo hield de kerkeraad de overheid regelmatig voor. De hantering van de kerkelijke tucht over een breed scala van houdingen en gedragingen laat zien, dat de kerkeraad tegelijk ernst maakte met de *praecisitas* in de *praxis pietatis* van de kerkleden.